

Михаило Полит-Десанчић и Црна Гора

Колико је српски народ у Војводини поред Србије волео и Црну Гору, одушевљавао се њоме и ценио је, јасно показује и одлазак Михаила Полита-Десанчића у Црну Гору 1860. Син новосадских имућних родитеља, из српске грађанске породице, налазећи се непосредно пред последњим испитом за стицање доктората на Бечком правном факултету, после бављења у Паризу, где се задржавао да се усаврши у француском језику, Михаило Полит-Десанчић прима звање секретара на двору кнеза Данила, сина Станка Стијепова Петровића са Његуша, напушта царски Беч и одлази на Цетиње.

Као добром познаваоцу историје Балкана и народа овог полуострва, као сараднику великог политичког дневника „Allgemeine Zeitung“ у Аугсбургу, Политу је била добро позната и владавина владике Рада Томова (Петра II) и кнеза Данила, нарочито овог последњег, пошто је седми и осми разред гимназије свршавао у Бечу баш тих година, када је кнез Данило по тестаменту писца Горског вијенца овога наследио и прогласио себе за кнеза Црне Горе.

Како је Полит замишљао ово своје ново звање? Какве ће послове имати да обавља? Он доноси собом факултетску спрему и знање страних језика. Познаје историју и спољну политику великих сила. Радио је већ раније у страниј журналистици. Шта ће се од њега тражити? Какве ће му се дужности поверавати? Како ће и на који начин бити од користи Црној Гори?

Сам Полит у својим Путним успоменама (Нови Сад, 1896) пише како је дошло до његова пута за Црну Гору и његова бављења на Цетињу 1860 године:

„Наш зет, др Јован Суботић познавао се добро са кнезом Данилом, када је овај још 1852 био у Бечу, пре него што ће отићи у Петроград. Суботић је имао и некога утицаја да се кнез Данило није покалуђерио, већ у Петрограду цара Николу задобио да постане кнезом. Суботић је и после био у преписци са кнезом Данилом. Кнез Данило пише 1860 Суботићу не би ли знао кога Србина препоручити за секретара који зна и француски. Ја сам француским језиком и у говору и у писму доста добро владао, а и писао сам у неке француске новине. Суботић ми предложи, не би ли хтео ја то место заузети. Мени се та мисао допа-

ла. Само ми је сметало, што још нисам довршио докторат права. Имао сам три ригороза, и у оно доба морало се у Бечу полагати четири ригороза. Но Суботић ми рече да ћу лако добити кратак допуст да дођем са Цетиња у Беч, те да положим четврти ригорозум. И знаменитом професору државних наука у Бечу, дру Лоренцу Штајну, који ме је као свога ћака заволео, и коме сам ствар саопштио, допала се мисао да идем у Црну Гору. Штајн је имао великог утицаја на мене, он ме је још као ћака препоручио редакцији „Allgemeine Augsburger Zeitung-a“, те сам ја од то доба доста писао о нашим одношајима у те новине. Др Штајн ми рече, да би у Црној Гори била позиција за мене баш као што ваља, могао бих „дипломатску каријеру“ чинити, а могао бих користити, што бих имао прилике да пишем о одношајима на Балканском полуострву. И моји родитељи нису били противни да идем у Црну Гору. Само теча Хаџић-Светић, а особито тетка Хаџићка била је против тога да идем у Црну Гору. „Знам ја“ — казиваше тетка — „како је то било кад смо ми под Милошем први пут прешли у Србију, како се тешко било научити тамо живети, а како тек мора бити у Црној Гори. Нећеш ти моћи тамо издржати“. Ја сам се на то само смешио. Одлучио сам био да идем у Црну Гору. Суботић одговори кнезу Данилу и ја будем примљен за секретара. Пре мога поласка из Беча одем да се представим као „секретар кнеза црногорскога“ руском посланику Балабину (кога сам још пре тога познавао), одем и министру спољних послова Рехбергу (Graf Johann Bernhard Rechberg), па и француском посланику. Свуда сам био љубазно примљен“.

Полит путује за Цетиње преко Трста, паробродом за Котор. Пароброд додирује Задар, Шибеник, Дубровник, „Чим сам дошао у Котор одмах сам отишао агенту кнеза црногорског да му се пријавим“, наставља Полит своје успомене из Црне Горе. „Он ми је рекао да је већ обавештен да ћу доћи и рече ми да ће се побринути да се могу сутра дан кренути за Цетиње. Молио ме је, да дођем са пртљагом на пазар црногорски, где ће ми наћи коња и пратњу. Ја сам га опет молио да се што раније кренем, јер ће кашње бити велика врућина. Сутра дан дођем ја већ у 6 сати ујутру са мојим пртљагом на пазар црногорски. Нуде ми се Црногорци да ми носе пртљак на Цетиње, али ја све чекам агента црногорског. Прође осам сати, прође десет сати, нема агента, тек око 11 сати дође неки изасланик агентов са извином да г. агент због прешнога посла није могао доћи, него да ће ми он (изасланик) погодити коња и пратњу за Цетиње. Дуго је требало док смо се удесили за пут. Ја сам са собом носио већи део моје библиотеке те је био потежак сандук. Трбало је за њега 4 Црногорца да га носе. Осим тога, имао сам један повећи и један помањи кофер. Те кофере носиле су Црногорке. Доbio сам коња за јахање, али са турским седлом и са примитив-

ним зенгијама. Ја сам учио јахати у Бечу, и ту нисам никад ни видео турског седла. Било је то муке док сам се могао на турском седлу сместити“.

Полит, затим, описује свој пут из Котора за Цетиње. Своје успомене из 1860 писао је Полит, као што знамо, 1896, дакле после 36 година, али се ипак сећа чак и многих појединости са пута. „Звонило је управо подне на католичкој цркви у Котору кад сам кренуо из Котора за Цетиње“, наставља Полит. „У оно доба могло се туда путовати једва на коњу или на мазги. До црногорске границе било је још некако пута. Аустриска влада начинила је до црногорске границе пут: неку широку серпентину, калдрмисану ситним каменом на среди, а на крајевима широким каменом. Моја пратња ишла је напред. Црногорке са коферима ишле су преким путем преко стења и кршева... Серпентином све се иде полако на више. Но на коњу било је у оно доба туда мучно јахати. Ситни камен није се био још ужљебио у земљу. Ја управљам коња да иде средином пута, али он хоће све крајем, неће да иде по ситном камену, већ тражи широк камен, где му је лакше ићи. Но тамо где је тај широк камен, ту нема никакве ограде, никаквог ивичног зида, већ стоји отворена провалија од стотину хвати. Нека би мрднуо коњ, или се спотакао, па ево да се стропошташ у провалију. Џаба ти такога јахања! Сиђем се с коња па пођем пешице, а дадем пратиоцу да води коња. Напоследку крај је серпентини. Ту смо већ на висини, ту је већ црногорска граница. Диван, величанствен изглед! Пред тобом видиш романтични Залив Которски, и преко њега у даљини неизмерно Јадранско Море“.

Полит пише ове своје Путне успомене у 63 години живота, када је већ пропутовао и Немачку, и Француску, и Русију, и Турску, и Италију, и Грчку, и Енглеску, и Швајцарску. А дошао је на Цетиње 1860, када је већ познавао Аустрију, Немачку и Француску.

Са каквим осећајима, са каквом ганутошћу и са каквим одушевљењем ступа први пут Полит на црногорско тле! „Ступаш у Црну Гору, на црногорско земљиште!“, продужује Полит да описује своје успомене. „Особити је то осећај за Србина. Ја сам бар био у највећој мери узбуђен. Чини ми се, да је то Србину као оно Мухамеданцу света Мека, којој се ваља поклонити, или Хришћанину, кад иде на поклон у Јерусалим. Црна Гора је оно једино српско земљиште, које туђега господства познавало није. То је узвишен осећај за Србина. У том осећају узмеш грудву земље црногорске, па је целиваш“!

И Полит продужује да нам износи своје доживљаје и своја даља запажања на путу за Цетиње. „Кад си ногом прекорачио црногорску границу, па ходаш већ по Црној Гори, ту те обузима неки меланхоличан осећај, видиш камен, па опет камен и све ка-

мен. У оно доба кад сам ја туда путовао, иза аустриске границе по Црној Гори није ни било правог пута, него као нека путања којом се није могло ни добро јахати. Ја сам донекле јахао, кад тек пратилац ми рече: „Сиђи се, не може се јахати“. И ту сам онда видео како коњ бира место где ће по камену стати. Сагне главу, стане са једном, па онда са другом предњом ногом на камен, па онда тек пребази обе стражње ноге. Рекао сам, да је тај утисак Црне Горе врло меланхоличан, бар онога дела куда се из Котора до Цетиња иде, и што сачињава Катунску Нахију. Ту нема шуме, нема никаквих дрва, нема усева, нема шуштања листића, нема певања тица, него камен, па све камен. Слабо кога и среташ на путу, све је мирно, глуво, чини ти се као ноћ усред дана. Дођосмо на Његуше. Ја огладнео, хтео бих што јести, али не могу ништа добити. Нема праве гостионице. Нађоше ми парче хлеба, али то је тако тврдо било, да сам га морао пошкрупити црним вином, да га могу јести. Иза Његуша пењеш се на планину што води на Цетиње, и ту кад се попнеш диван је изглед. Ту наједаред угледаш Скадарско Језеро, а иза њега видиш високе арнаутске планине; Скадарско Језеро чинило ми се тако близу, да бих из њега воде захитио, а овамо је то врло далеко. То сам касније и у Швајцарској искусио: неке планине изгледају да су врло близу, а оне су врло далеко“.

Дошао је кнежев нови секретар и до Цетиња! „Било је вече када смо стигли на Цетиње. Ја сам био дозлабога уморан. Добио сам стан у старом Манастиру. Имао сам једну пространу собу и једну другу омању, где је у једном орману стајала као нека регистратура. Пролазећи кроз манастирски ходник, спазим неке Црногорце без оружја, запитам, ко су ти људи, рекоше ми, да су апсеници. Донесу ми пртљак у стан. Ја то вече нисам могао излазити, јер сам био врло уморан. Хитао сам да легнем, хоћу да затворим врата, али покварена брава, и тако морадоше врата остати незакључана. Помислим у себи, ако ти апсеници, који су видели да четири Црногорца носе моју библиотеку, држе да тај сандук место књига има талира и дуката, може се са мном нешто и догодити. Али онако уморан брзо заспим“.

Као што знамо, Полит је дошао на Цетиње у својој 27 години. „Цетиње је у оно доба изгледало као неки манастирски прњавор“, писао је Полит. „Имало је само 40—50 кућа. Куће на Цетињу од камена су, али изложене влази. Собе, у којима сам ја био, биле су дозлабога влажне. Зидови су од влаге изгледали као да су бојадисани. Ја сам се чудило како су некад у тим истим собама владике црногорске могле живети. Сутра дан пријавим се за аудијенцију кнезу Данилу. Но док сам чекао да будем припуштен, упознам се пред Двором са потоњим кнезом Николом. Он је тада недавно са наука из Париза дошао. Волео је да говори француски. Говорили смо највише о Паризу, и о ђачком животу“.

у Паризу. Био је кнез Никола тада леп, сасвим млад човек, једва да су му науснице пробиле. Дошао сам на аудијенцију пред кнеза Данила. Кнез Данило и књегиња Даринка врло су ме љубазно примили. За Суботића био је кнез Данило пун хвале. У разговору кнез Данило јако се одушевљавао за Српство. „Нека кнез Милош само започне“, говораше, „ја ћу му бити његов први војник“. Књегиња Даринка била је у великој тоалети. Скинула је била једну рукавицу, што је био знак, да имам приступити рукољубу. Била је то још млада женска, са благим меланхоличним изгледом. У Трсту рођена од негда богате српске породице имала је тип посве изображене женске. Упознао сам и малу кнежевску ћерку Олгу, која је тада била одприлике четири године и имала је Енглескињу за гувернанту. На Цетињу наравно да сам се упознао и са великим војводом Мирком“ (Даниловим братом, оцем кнеза Николе; титулу „великог војводе“ добио је од Данила после Граховске битке). „Он кад је говорио био је врло жесток, све је резао речи. У шали би говорио: Вас Војвођане ваљало би на коље набијати, што сте кукавице, па трпите и Мађаре и Немце“.

Донећемо још неке појединости о Политовом боравку на Цетињу и о средини у којој се онде налазио. „У оно доба по Цетињу лежала су раштркана по свим крајевима још танад топовска, што су их Црногорци на Грахову задобили, а и неки топови турски стојали су иза такозване „Биљарде“, писао је Полит. „На скоро иза мога доласка на Цетиње отпутовао је кнез Данило са књегињом на Ријеку Црнојевића. Као секретар Кнежев имао сам функцију да издајем и пасоше Црногорцима, за које је ишла извесна такса као саставни део плате. При тим функцијама сам искусио, да Црногорци „шикретара“ сматрају као неку врсту слуге. Долазили су к мени, па ме апострофирали: „Хеј, шикретару, да ми даш пасош!“ И перјаници били су доста неотесани. Осорно су ме одбијали, кад сам хтео ићи у Конак, док им ађутант Влаховић није казао да ме имају пуштати“.

Још за један догађај дознајемо у вези са приликама на Цетињском двору. „За време отсућности Кнеза Данила ја сам ручавао у Конаку“, износио је Полит. „Била је ту остала мала Олга са гувернантом Miss Cramton и ађутантом Влаховићем. Ту се ручавало сасвим по европски, шта више и сувише европски, бар мени се није допало да Црногорци у црногорском оделу са белим рукавицама као лакеји служе око стола. Једном за ручком рећи ће гувернанта Влаховићу: „Али, г. Влаховићу, сада у Манстиру станује г. Полит баш изнад подрума, где се барут држи. Требало би учинити наредбу, да не иду људи тамо са чибуцима, могла би се несрећа догодити“. — „Niente“, рече Влаховић „није ни досад било несреће, па се ни одсад неће догодити. Не иду људи туда баш са чибуци!“ Мени је доста било да сам дознао да

је испод мојих соба барутана, а осим тога биле су ми собе влажне, зато се преселим из Манастира у гостионицу, такозвану Локанду. Добио сам чисту и доста лепу суву собу у првом спрату. Али, патос у тој соби био је тако разређен да се међу даскама могло видети ко је доле у ресторацији, као што се могло чути готово свака реч, како доле разговарају. Мене позову неки сенатори црногорски да с њима доле вечерам. Наравно да сам примио позив. Сенатори били су разговорни и љубазни. Ту сам упознао једнога Црногорца што је био некад официр у руској гарди. Он ми рече француски: „Јелте да смо ми још мало варвари?“ Ја му одговорим: „Боже сачувај, ви сте први јунаци на свету и српски народ се поноси с вама“. Сенатори ме нуђаху да једем. Било је то неко овнујско месо. Ја га нисам могао јести. Казивао сам, да је јело добро, али да га не могу јести, пошто се осећам да сам у грозници“.

Полита ухвати нека врста наступне грознице, маларије. „И заиста ја се тако иза мога доласка на Цетиње нисам добро осећао“, пише Полит. „Мора да сам на путу назебао. Наиме кад сам из Котора пошао, била је ужасна врућина, па сам се ознојио, а када сам дошао на висину брегова црногорских, дувао је ветар, па мора да ме је ветар пробио. И заиста добијем јаке грознице, које су час попуштале, а час се опет понављале. Војводкиња Стана, супруга Миркова, давала ми је неке лекове, а и лекар Кнежев ме је лечио, али се грозница ипак обнављала. У тој болести био сам сасвим депримиран. Одлучим, чим се Кнез Данило врати, и чим ми буде боље да могу отпутовати, да оставим Цетиње, и да се у Беч вратим“. Полит нигде не спомиње, али даје се с правом претпоставити, каквих га је душевних напора стало да се реши да напусти Црну Гору после тако кратког боравка на Цетињу. Кнез Данило није Полита могао ни довољно упознати, а овај се морао тако брзо решити за повратак.

„Кнез Данило врати се на Цетиње“, продужује Полит, „и ја му искрено изнесем да сумњам да бих се могао на климу цетињску научити, а могао бих се озбиљно разболети, зато сам одлучио да напустим Цетиње. Кнез Данило доста меланхолично ми рече: „Ја вам верујем да бисте се ви тешко могли научити овде у нас на Цетињу. Та и ја нисам као други владари. И ја сам овде оцепљен од другог цивилизованог света. Кад овде зими завеје снег, ја по недељу дана не изађем из куће“.

„Заиста у оно доба тешко је било живети на Цетињу“ — опрашта се у својим П у т н и м у с п о м е н а м а Полит од Црне Горе. „Није у оно доба било на Цетињу ни једнога конзула, ни једног страног посланика. Конзули за Црну Гору живели су или у Дубровнику, или у Скадру. За мој пут дао ми је Кнез Данило једног од својих лепих хатова са енглеским седлом. При мом поласку многи се окупише да ми кажу збогом. Но имао сам муке:

са хатом што ми га је дао Кнез Данило. Чим сам га узјашио стаде се окретати уокруг. Мислим у себи: то ће лепа ствар бити ако се тај стане окретати и тамо на стенама. Али срамота ме било да кажем, да ме је страх да јашим тога коња, него помислим: сад како ми било. У мом друштву ишао је и кнежев лекар Талијанац, да ме испрати до Котора. Ја са својим коњем оставим далеко друштво за собом, мој коњ, чим дође на брег који води Бајицама, постаде миран као јагње. Приспесмо на Његуше. Пред вече стигнемо у Котор. Грозница ме није више хватала“.

Из Политових Путних успомена наводимо још ова места: „При мом повратку у Беч одем руском посланику Балабину. Он, кад ме виде, насмеши се, па ми рече: „Ви сте се брзо вратили из Црне Горе. Знао сам ја да ви нећете тамо дуго остати. Научили сте се ви на Беч и на комфор бечки, а тога нема на Цетињу“. Професору Штајну није било по вољи што сам оставио Црну Гору. „Ви треба опет тамо да одете, говорио је. Положите четврти ригорозум, па онда идите опет натраг. Неће увек бити грознице, већ ћете се ви аклиматизирати“. Када сам сишао у Нови Сад, наскоро читам у новинама грозно убиство Кнеза Данила и читаву промену у Црној Гори, што је на мене дубок утисак учинило. Књегињу Даринку видео сам у Бечу као удовицу. Учинио сам јој посету, и она се мојој посети јако обрадовала. И њу после никад више видео нисам. Успомена на Црну Гору, при свим мојим незгодама, свагда ће ми остати у души“.

Полит није послушао професора Штајна. Није се вратио на Цетиње. Да је остао у Црној Гори и под кнезом Николом, он би и онде, ван сваке сумње, показао своје велике способности, можда као црногорски државник или као црногорски посланик на страни, али он је био далеко потребнији српском народу у Војводини и осталим немађарским народима у Угарској. Међутим, ни његов кратки боравак на Цетињу није могао остати без плодних последица по националну отпорност Политову. Херојска борба Црногораца, успеси малене Црне Горе у спољној политици, интриге аустријске на Цетињу, аустроугарске агресивне тежње на Балкану, уверавале су Полита да је на најбољем путу што се одлучио да се посвети политици и парламентарној борби и што је изабрао да из будимпештанског Сабора, као српски опозициони посланик, дисквалификује, напада и руши аустроугарски империјализам и аустроугарске агресивне освајачке тежње продирања на Балкан. Ни са Цетиња, ни из Београда, Полит није могао веће штете наносити политици феудалне аристократије у Бечу и Будимпешти, него што му је то била дата могућност да предузима из угарског сабора у Будимпешти. Црна Гора и Цетиње само су повећали и оснажили код Полита његову урођену отпорност, храброст и истрајност у борби и веровању да се Аустроугарска не може одржати и да мора пропасти. Ову мисао

прихватио је, пишући о Политу у Летопису Матице српске (1933, књига 337), и др Виктор Новак, тврдећи за Полита, да је он, вративши се са Цетиња, „понео у себи орловске погледе какви се виде само са силних црногорских висова. С њима је он касније догледавао многе судбоносне догађаје у историји, коју је и он у многоме стварао и био јој живи сведок“.

Неће бити потребно нарочито доказивати: да се Полит није бавио 1860 на Цетињу, он се зацело не би огледао и у лепој књижевности. „Полит спада међу оне државнике, политичаре и публицисте који су узгред неговали и лепу књижевност“, писао је у Летопису Матице српске (1933, књига 337) Јован Грчић. Полит је написао приповетку Вереница Црногорка и историску драму Бранивој, кнез захумски. Своју приповетку објавио је у новосадској Даници (1863), а 1868 прештампао ју је, уз своју драму, и у засебну књигу. Полит је уз своју приповетку написао и Увод и у њему даје ове појединости о јунакињи своје приповетке: „Путник који је године 1860 пролази поред сеоцета Бајица, лево од стазе што води на Цетиње, могао је опазити једну Црногорку, која је била нешто мимо све Црногорке. Лице јој је било тако нежно и бело, као да је расла у кавезу. Ко је њу видео године 1860, тај је на њену лицу опазео дубоку тугу. Образи нису имали оног свежег девојачког руменила, већ су почели венути. Испод беле мараме на глави, ознака девојаштву, извиривала је руса коса те јој бледо лице чинило још блеђим, а испод црних обрва и дугачких трепавица лутао је тужан поглед. Ако би запитао кога Црногорца, каква је то Црногорка, он би ти рекао: „То је Милица, кћи Петра сердара, баба-ђевојка, вјерена је, али јој вјереник оде у ћесаровину, а она се не хтје удати за другога“. Кад сам ја године 1860, био у Црној Гори, рекоше ми да тој Црногорки може бити 22 године“. У свом делу Омладина и њена књижевност Јован Скерлић пише о Политовој приповеци: „Др Михаило Полит Десанчић пише у своје доба радо читану Вереницу Црногорку“. Она је преведена на словачки. Превео ју је Словак Владимир Мичатек (1871—1922) и изашла је у издању Romanove biblioteku.

Политова драма Бранивој, кнез захумски давана је у Новом Саду и у Београду. У 32 броју новосадске Матице (1868) међу књижевним белешкама читамо: „Наша драматична књижевност обогатила се опет једним новим делом. Др Михаило Полит-Десанчић написао је и издао ових дана драму Бранивој, кнез захумски. Предмет је црпен из повеснице старе Захумске, данашње Херцеговине. Из тих и још других историских података црпао је писац градиво за своју драму и можемо рећи да му је овај први покушај добро од руке пошао“.

Оба ова Политова дела спадају у ред оних производа лепе књижевности које је Скерлић у својој књизи Омладина и

њена књижевност обухватио у отсеку Култ Црне Горе. „Око 1860 и 1862 тај култ Црне Горе отишао је до врхунца“, писао је Скерлић. „Углед Црне Горе силно је био одскочио у очима српског народа, нарочито у Војводини, која је и у политици и у књижевности давала тон. Име великог војводе Мирка било је на свима устима. То име спомињало се свуда и дању и ноћу, у свим српским круговима, у свима друштвима, при састанцима, забавама и разговору. Када је 1863 Војвода Мирко дошао у Беч, српски ђаци отишли су сви да га поздраве. После Беседе настало је грљење и љубљење, по лицу, по рукама, по оделу, опште обливање сузама радости и одушевљења“.

Пратио је Полит са највећом пажњом и даље догађаје у Црној Гори. Кнеза Данила наслеђује кнез Никола, син војводе Мирка. Долази до другог Омер пашиног нападаја на Црну Гору 1862. На интервенцију Русије и Француске Порта прекида непријатељства са Црном Гором. Кнез Михаило заузима се код руске владе за Црну Гору и шаље јој оружје и муницију; Црна Гора и Србија склапају савез за заједничку сарадњу.

Годину дана пре другог Омер пашиног нападаја на Црну Гору Полит је 1861 сремски посланик на Хрватском сабору у Загребу. Он је изабран и 1865 и 1868 за посланика на Хрватском сабору. Као посланик у Хрватском сабору 1866 Полит ће први пут у своме говору споменути свој кратки боравак у Црној Гори 1860. И већ тада он ће нагласити да зна о држању Аустрије у источном питању за ствари о којима не би хтео још данас говорити. „Ја бих вам могао приповедати ствари које сам сазнао, кад сам био у Црној Гори, те бисте се ви чудили, какав је траљав велевласни положај Аустрије“, говорио је Полит.

Долази 1869 до устанка у Кривошијама у Боки Которској. Бечка влада проглашује опсадно стање у Боки. Сви аустријски нападаји против Бокеља претрпели су неуспех. Бокељски устанак престаје 1870 Кнезачким миром. Злочине аустријске војске над народом у Боки износи у бечком Рајхстагу Стјепан Митров Љубиша.

Полит 1870 објављује у новосадском Народу, листу Јована Суботића, свој чланак о Боки. У њему сам признаје у коликој је мери Црна Гора утицала на његову борбеност и соколила га да издржи у борби за права српског народа. „Је ли Србину суђено да у повесници света на корист човечанства какву улогу игра“, поставља Полит питање у Народу. „Кад сам био у Црној Гори, па слушао ветар, како се ломи о Ловћен-планину, чинило ми се, да у том шуму ветра слушам тужне звуке Еолове харфе, уздисаје, патњу и жалост српског народа, све то од 500 година; али кад погледах на горостас Ловћен, што се небу под облаке диже, чинило ми се да слушам где проговара: „Ја овде

бдијем и стражарим над српском слободом, док је мене горостаса и ломне Црне Горе, српска слобода пропасти неће“.

Полит у своме чланку прелази на Бокелски устанак и вели: „Па тако стражарише и Црногорци зимус када се оно Бокелџи јуначки борише, те са ломних црних планина браћи довикаше: „Док је нас овде на висини, не бојте се, браћо, пропасти нећете!“ Српски соколови, та шака Бокелџа, потресосе велику Аустрију, одбише грдну војску аустриску, па напоследку они диктираше мир кнезлачки. Изпрва бунтовници, ребели и велеиздајници за које губилишта беху приправљена, постају Бокелџи уговарајућа странка са Аустријом, готово уникум у међународном праву. Но шта је побудило Аустрију, као велесилу европску, да са ребељима, сопственим поданицима, као ратујућом странком, уговара? Није ли она могла бокешки устанак угушити? Јунаштво бокешко беше дивно, величанствено. Али Аустрија може да стави на ноге неки милион војника, па би напоследку пре или после Бокелџи изнемогли, а Аустрија победила. Али иза Бокелџа стајаше Црна Гора, иза Црне Горе стајаше сав српски народ у Аустрији и Турској. Једном речи: из Бокелџског устанка могао је букнути пламен источног питања. Бокелџи враћаху се сад у њихове пустољине, на њихова пуста гаришта. Прилози се за браћу у Боки свуда купе, и ово што је накупљено, тек треба да је почетак оном, што ваља да се накупи. Те прилоге нека не сматрају браћа у Боки као какав дар, већ као нашу захвалност за оно, што Српству образ осветлише, што показаше свету: да Србин живи, да је јунак“.

Полит, који је боравио 1860 у Котору, овако пише о њему у Народу 1870: „Ко познаје положај и конфигурацију Боке и Црне Горе, тај зна, да ништа лакше Црногорцима, него Боку заузети. Ко је једном гледао са стена црногорских Котор, томе се чини, да би могао из Црне Горе на људе у Котору на пијаци пуцати. Црна Гора посве доминира Боку, а особито варош Котор. Бока и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине потпуну целину, стене Боке и Црне Горе не могу се разликовати, и путнику тек се мора казати где престаје Бока, а где настаје Црна Гора. И ја, кад сам путовао, те из Котора у Црну Гору се подео, мораде ми тек мој вођа Црногорац рећи, да смо границу црногорску прекорачили. Ловћен-планина Которанима изгледа као какав грдан, висок торањ, кога од свугде виде, од прилике као што Бечлије из сваког сокака виде свој Стеванов торањ. Из Јадранског Мора, кад се у Залив Которски уђе, па се из далека варош Котор у углу опази, то би сваки рекао, да је то варош читаве оне кршевите планине, што се од Залива чак до Ловћена простире. Посве је наравно, да су Црногорци за Боком Которском тежили, те су не једаред, него више пута Котор и заузимали. Бока Которска, то је природно продужење Црне Горе. Залив Которски пак најзгодније, а при том највеличанственије пристаниште за

Црну Гору, пристаниште, коме можда пара у Европи нема, јер у њему и највећа флота места има. Бока Которска то је, дакле, таки магнет, коме ни један Црногорац против стати не може“. Полит се овде враћа на своје одушевљење о Которском Заливу у својим Путним у споменама из 1860 када је писао: „Тај залив је нешто јединствено у Европи. Те лепоте не можеш се нагледати. Ја сам увек казивао па и сад кажем, да је, по мом мњењу, Залив Которски лепши од Босфора“.

У својој Посланици бирачима панчевачког среза 1873 Полит се враћа поново на свој кратки боравак на Цетињу. Полит износи разлоге зашто се није пожурио и досад да изнесе пред бираче свој програм: „Велика народна Конференција у Панчеву (учествовало је на њој око 6000 бирача) почастовала је мене кандидатуром панчевачког изборног среза. Томе одликовању морао сам се одазвати и кандидатуре се примити. Од то доба требао сам изаћи на среду са мојим програмом, са мојом политичком вероисповести. Да сам први пут ступио у јавност, ја бих похитао био са мојим програмом. Али сам држао, да је мој досадањи јавни рад у нечем по себи програм. Они, који су тај рад пратили, видели су ме кроз више година као сремског посланика на Хрватском сабору, видели су ме у Црној Гори, у Русији, пред поротом мађарском, нашли су ме као радника на српској и страниј публицистици, те знају мој политички правац и моју политичку вероисповест“.

Баш у доба припремања и сазревања Херцеговачког устанка, Панчево — тадашња „српска Спарта“ — први пут бира Полита за народног посланика у угарски парламенат (1873). Била је то велика победа Милетићеве Српске народне слободоумне странке и опште народне ствари у Војводини.

У лето 1875, уз помоћ Црне Горе и Србије, распламсава се Херцеговачки устанак, који је букнуо у околини Невесиња. Исте године цар Фрања Јосиф долази у Далмацију. Аустрија, на све могуће начине, покушава да паралише све јачи утицај Црне Горе и Србије на даљи развој устанка. Аустрија упућује великим силама такозвану „Андрашијеву ноту“, ради увођења тобожњих рефорама у Босни и Херцеговини. На Цетиње долази нарочити султанов изасланик. Али, све је узалуд. Устанак се даље развија и нагло шири. Убрзо после Херцеговинне устаје и Босна на оружје.

Полит по трећи пут добија посланички мандат 1878; бирају га за посланика за угарски сабор и Уздин у Банату, и Тител у Бачкој. Он задржава уздински мандат. Сматрао је да му је један од првих задатака да се што опширније задржи на аустро-угарској окупацији Босне и Херцеговине. „Шта је заправо целъ тој окупацији?“, поставља Полит питање у парламенту. „Да ли је целъ освајање, или да се очува само интересна сфера. Ако је целъ освајање, то ће се хришћански народи на Балкану томе противи-

ти и видећи да им је самосталност у опасности, склопиће савез међу собом на читавом Балканском полуострву против Аустро-угарске. Уопште узалудна је то мука помишљати да смо ми у стању на пут стати развијању самосталности хришћанских народа. Сила и прилике учиниће, да ће се ти народи пре а после ослободити и једва да ћемо ми брати плодове наших великих жртава. Берлинско овлашћење поверава нам, да вршимо племенит задатак, заиста је племенито дело, да те јако занемарене земље у ред доведемо, да у њима културу ширимо. Ако Аустро-угарска и изведе у смислу Берлинског овлашћења поверени јој задатак, па у освојеним земљама заведе ред и приступачнима их учини за културу: мени се ипак све некако чини да ће нама на тим нашим жртвама напослетку само Србија и Црна Гора захвалне бити“.

Године 1879 Полит у будимпештанском парламенту поново спомиње Црну Гору. „Наводи се као заслуга грофа Андрашија што је окупацијом Босне и Херцеговине предупредио, да се Босна и Херцеговина нису сјединиле са Србијом и Црном Гором. Није гроф Андраши променуо Св. Стевански мир, већ кнез Бизмарк. То да је велика заслуга?“, пита се Полит. „Је ли у интересу Европе, да пречи развитак малих држава на Балкану? Ја мислим да није. Шта више, ја мислим да је у интересу Европе, да те мале државе подупише“.

После ослободилачког рата од 1875 до 1878 Црна Гора улази у ред слободних и независних држава. Она се повећава са градовима: Подгорицом, Спужем, Жабљаком, Колашином, Баром и Улцињем. Уместо дотадашњег Сената и окружних надлештава Црна Гора долази до Државног Савета, министарстава, Великог суда. Она сада има преко 40 основних школа; већ 1880 Цетиње добија реалну гимназију. Полит, у своме говору у будимпештанском сабору 1880 велича преображај у Црној Гори: „Мала српска кнежевина Црна Гора добила је важност, ради које би јој и већа држава могла завидети. Хришћанско-словенски народи на Балкану осећају, да им се лепша будућност приближује. Ми Срби и Хрвати добре смо воље када помислимо на будућност која ће свакако боља бити. Наша је будућност!“

Полит говори 1882, у будимпештанском парламенту, и о другом Херцеговачком устанку из 1882: „Под аустријском управом у Босни и Херцеговини име српско има значај велеиздајнички, значи тежњу к Србији и Црној Гори. Са великом страшћу прогања се и само име српско. Ми се већ од 6 месеци налазимо у правом рату. Врло је чудновата ствар, да ми потежемо читав апарат једне велесиле за угушење једног устанка. Није доста да имамо у Босни и Херцеговини сувоземну војску од неких 70.000 људи, него потежемо још и нашу флоту, те у Заливу Которском мало који дан да се не пуца на устанике. Нема сумње,

да ће устанак бити угушен, од куд шака устаника да даје трајан отпор једној велесили као што је Аустроугарска, али ко нам јамчи да се тај устанак неће обновити и да опет нећемо морати милионе и милионе трошити на угушење нових устанака. Државници аустроугарски не би требали да чекају, већ би требали да настоје да својевољно из тих несретних покрајина изађемо. Хоће ли те покрајине, после нашег изласка, за себе бити, или се прикључити Србији и Црној Гори, то је за Европу равнодушно. Јесмо ли у пријатељству са Србијом и Црном Гором, то за Аустроугарску та ствар може равнодушна бити. Напоследку, било би срамота, за велику државу од 36 милиона, да јој је зазорна каква држава од 3—4 милиона“.

Полит се у своме говору на угарском Сабору 1906 враћа на Црну Гору. Ни мање ни више, он је том приликом доказивао да чак и мале државе, ако имају своју самосталну спољну политику, могу доћи до угледа у међународним односима: „Имам извесна искуства у погледу спољнополитичких питања“, говорио је Полит, „и жалосне улоге Угарске у њима. Најмања држава, рецимо Црна Гора, има већега ауторитета него велика Угарска“. Овај свој говор одржао је Полит у Будимпешти 1906 године, јер 1884 прекида своју политичку делатност и продужује своје саборске говоре тек 1906, новим избором за посланика у Великој Кикинди. Више од 20 година Полит није био у могућности да продужи свој парламентарни рад у корист наших народа.

Разуме се да је Политу био добро познат и напредак Црне Горе од 1880 па током даљих година. Цетињска нижа класична гимназија претвара се 1902 у вишу. Законом о судској власти из 1902 и законом о устројству судова спроведена је нова судска реформа у Црној Гори. Те године основано је при Министарству унутрашњих дела Одељење за народну привреду. Полако и постепено изграђивала се Црна Гора у савремену државу. Године 1905 обављени су избори за Црногорску уставотворну скупштину.

Године 1907 Полит, у будимпештанском парламенту, поново говори о првом Херцеговачком устанку. Више је од 30 година како је један мађарски државник, аустроугарски министар спољних послова гроф Јулије Андраши, разаслао своју реформну ноту како би се, по његовом схватању, на Балканском Полуострву већ једном начинио ред. „Знамо, да је одмах на неколико месеца после те реформне ноте у Херцеговини букнуо устанак, који се проширио и на Босну“, говорио је Полит. Већ 1876 долази до рата Србије и Црне Горе са Турском. И Русија је 1877 заратила са Турском.

Године 1908 Полит, у будимпештанском парламенту, говори о тзв. прекобалканској железници. „План Црне Горе је да Бар буде излазна станица. Како је то важно по Црну Гору, види се по том, што се стари црногорски кнез није устручавао да

издржи морски пут и онај далеки сувоземни пут све до Петрограда, да се тамо обавести и да дозна, каква је ситуација у погледу балканске железнице“, говорио је Полит. „Уз пут је отишао кнез Никола у Млетке и састао се онде са немачким царем. На Балканском су Полуострву прилике такве, да не знамо шта се дешава данас, и шта ће се десити сутра“.

Исте године (1908) Полит пише у Б р а н и к у, у 224 броју: „Држи се, да је са великом вревом на Балкану, па са ратоборним расположењем Србије и Црне Горе угрожен европски мир. Држи се, да могући рат међу Аустроугарском с једне, и Србијом и Црном Гором с друге стране, не би могао остати локализиран, већ би за собом повукао ратну интервенцију великих сила према њиховим посебним интересима у важном источном питању. Аустроугарска би, истина, са својом огромном војничком снагом могла Србију и Црну Гору савладати, али не би могла савладати незадовољство српскога народа на Балканском Полуострву које би заостало и после победе аустроугарског оружја. Србија и Црна Гора могу бити побеђене од оружја аустроугарске монархије, али зато се српски народ на Балкану неће никад одрећи своје будућности, као што се и Талијани нису никад одрекли своје будућности, и онда, када је изгледало да је јединство Италије на веки сахрањено. Српски народ на Балкану свагда ће црпсти наду за лепшу будућност према оној српској: тећ ће вода, куд је текла, што је српска мајка рекла!“

Године 1910 Полит држи свој последњи говор у угарском парламенту. Пребацује Мађарима што су приврженици аустријске спољне политике. „Ко тера аустријску источну политику“, говорио је Полит Мађарима, „тај мора повући консеквенције и Бечу се покорити“. Те године распуштен је угарски сабор и расписани су нови избори. Кандидован у Уздину 1910, Полит није изабран за посланика; није био изабран ни 1914, у Великој Кикинди.

Али је Полит 1910, у својој 77 години, ипак дочекао радост: добио је позив од кнеза Николе са Цетиња да дође лично у Црну Гору, поводом прославе 50-годишњице од његовог ступања на престо. Кнежев секретар, Милош Живковић, дошао је у Нови Сад по њега. У својим Беседама са повесничким цртама (1910, III део, II књига) Полит се поново сећа свога бављења на Цетињу 1860. Он овде поново спомиње и пут кнеза Данила 1856 у Париз: „Те се године кнез Данило дао на велики пут из Црне Горе у Париз да протестује против тога, што су турски посланици на Париском Конгресу 1856 изјавили да Порта сматра Црну Гору као саставни део турске царевине. Кнез Данило предао је цару Наполеону III споменицу и протест. Навео је, да је Црна Гора свагда била независна, а никад подложна турској царевини. Кнез Данило знао је заинтересовати француску дипло-

матију и цара Наполеона III за Црну Гору, те је цар Наполеон III после свадга Црној Гори указивао симпатије и наклоност, па је Француска у извесним приликама давала Црној Гори и заштите“.

Одазове ли се позиву кнеза Николе да учествује на прослави његове 50-годишњице, Полит ће, после 50 година, поново видети Црну Гору. У својој књизи *Како сам свој век провео* (писаној 1915, објављеној у Београду 1925), Полит пише: „Да ја у уздинском срезу где је било 3 кандидата, и то сва 3 Србина, према владиној и жупаниској пресији у корист владиног кандидата нисам могао бити изабран, чиста је била ствар. И у Великој Кикинди, где су Срби поставили моју кандидатуру, није могло бити ни говора о могућности мога избора. Ради пораза при тим изборима било је у мене сасвим меланхолично расположење. Те године, 1910, као што је познато држао је Кнез Никола на Цетињу своју јубиларну светковину. Ја сам се дуго колебао да пођем на тај пут. Али се напослетку одлучим. После жалосних избора у 1910 моје је меланхолично расположење било још умножено, када сам, после 50 година, опет видео Црну Гору. Истина, било је на Цетињу на све стране великог весеља и Краљ Никола ме је најодличније, најсрдачније дочекао. Али, какав је то био осећај у мени. Пре 50 година још млад човек са великим надама за будућност, а сада, у дубокој старости, после великих искустава и великих разочарења, морао сам бити присутан великом весељу на Цетињу“.

Ипак је Полит радо отишао на Цетиње и добро се осећао у Црној Гори. На самој црногорској граници Полита је дочекао и пожелео му добродошлицу изванредни кнежев комесар за дочек страних гостију др Перо Шоћ. У својим *Повесничким цртама уз Беседе* (1910) сам Полит пише о себи: „Др Полит врло је желео, да пође на Цетиње па да после 50 година опет види Црну Гору, и да лично честита Кнезу Николи 50-годишњицу. Др Полит је после 50 година опет видео Далмацију, опет је видео Црну Гору, па је видео Цетиње. То су били особити утисци!“ Кад је приспео на Цетиње, одређен му је био стан у „Гранд хотелу“, као Кнежевом госту. „Таки чим је др Полит приспео на Цетиње, послао је Кнез Никола свога личног лекара дра Перазића с позивом др Политу да би дошао у дворца престолонаследника Данила, где се налазио Кнез Никола, да би се што пре с њиме састао. Био је то дирљив састанак. Некад познаници као младићи, данас као старци. Шта су све та два старца претурили преко главе за пуних 50 година“.

Ново, обновљено Цетиње показало је Политу кнежев ађутант, син министра претседника дра Лазе Томановића, командир Милутин Томановић. Полит готово да није познао ни једну кућу на Цетињу. „То Цетиње није више оно, што је било пре

педесет година“, писао је Полит. „Оно мало Цетиње са својих 30—40 кућа, онај прњавор око цетињског Манастира, данас је лепа варошица са чистим правилним, паралелним калдрмисаним улицама, са електричним осветљењем, са водоводом. Ту има и палата, како владарске породице, тако и разних посланстава. Манастир, у којем је др Полит пре 50 година становао, лепо је оправљен, а у нечем и модернизован, па лепо и намештен. На оном великом цетињском пољу, које је било сам камен, подигнута је сад вегетација, па се зелени. Ту има великих зелених дрва, ту има паркова“.

Полита је нарочито одушевљавало што су европске велесиле „указале почаст Кнезу Николи тиме, што су му још у пролеће 1910 на особит начин честитале 50-годишњицу његове владавине. Једно за другим у барско пристаниште долазила су одељења руске, француске, италијанске, енглеске флоте, па чак и одељење аустроугарске флоте, да са изасланствима честитају Кнезу Николи на Цетињу 50-годишњицу владавине. За праве светковине на Цетињу, у јесен 1910, поново су дошла у Бар одељења руске, италијанске, и грчке флоте. Морнари разних флота са својим официрима и својим музикама улазили су једни за другима на Цетиње. Врвело је Цетиње од морнарских официра“. Какве промене, за тако кратко време, у спољнополитичким односима Црне Горе!

На свечаном банкету, који је дала варош Цетиње страним одличним гостима (било је на њему преко 200 званица) говорио је и Полит. „У данашњем Цетињу, према оном Цетињу које сам видео пре 50 година, ја нисам лако могао ни једну кућу познати, нисам се могао лако разазнати“, говорио је, према извештају Цетињског Весника, Полит. „Оно Цетиње и Цетиње данашње то је друго. То је врло велик успех у култури, у цивилизацији, а тај успех само је један део успеха у читавој Црној Гори. Данас Црна Гора има све увете једне културне државе: има своју управу, своју администрацију, има своје правосуђе, има своје финансије, има своју спољашњу политику, једном речју: има све атрибуте једне модерне државе. Кад сам ја био секретар Књаза Данила, где су била министарства? А шта је била Црна Гора? Кад сам ја био ђак у Паризу пре 57 година, француске су новине писале: Ми знамо да има у свету једна Црна Гора, али где је та Црна Гора, на којем крају света само што не кажу, то не знамо. Тако су говорили изображени Французи. А данас се зна у целој Европи и Америци за Црну Гору“.

После повратка са Цетиња Полит у Бранику (1910) пише чланке о Црној Гори: „Црна Гора, која пре 50 година, кад сам ја био онде, није имала готово никаквих колских путева, већ се путовало по путањама на коњима и мазгама, па на неким врлетима и пешице, има данас дивне, сасвим модерне друмове. Црна

Гора има данас свугде своја поштанска звања, па уређене телеграфске станице. У просвети је Црна Гора учинила огроман напредак. За мога доба пре 50 година имала је Црна Гора само једну основну школу на Цетињу. Данас Црна Гора има 41 основну школу. Има средње школе, гимназије, богословију. Има изврсну модерну женску школу са интернатом“.

Полит је умро 1920, дочекавши да се Црна Гора, једном за свагда, ослободи свога аустриског суседства и на Западу, и на Северу и на Истоку. Политов „црногорски Босфор“, Политово „природно продужење Црне Горе“, Которски Залив, припада данас Народној Републици Црној Гори. Остварила се у потпуности Политова стара замисао да „Бока Которска и Црна Гора у њиховој конфигурацији чине потпуну целину“.

Др Никола Милутиновић